

KATONA Edit

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
katonae.zenta@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8786-3268

MI MINDEN LEHET (A) BRUTÁL(IS)?

*Értékváltási és -vesztési tendenciák a negatív érzelmi töltésű nyelvi
elemek körében*

Šta se može nazvati brutalnim?

*Tendencije promene i gubljenja vrednosti u sferi jezičkih elemenata sa
negativnom emocionalnom konotacijom*

What can be called brutal?

*Tendencies of value change and value loss among linguistic elements with
negative emotional charge*

A nyelv folyamatosan igazodik a nyelvközösség igényeihez, dinamikusan változik. Különösen napjainkban, amikor a közlési szándékok és módok radikális átalakuláson mennek át. A változások beépülnek a nyelvbe, ám csak a rendszer által lehetővé tett módosulások valósulhatnak meg. Igaz ez a különböző emotív töltésű kifejezések alakjának, jelentésének, kapcsolódási lehetőségeinek a változására is. Felfigyelhetünk arra, hogy számos negatív töltésű kifejezés vesz fel pozitív jelentéstartalmakat. Alapvetően az ifjúsági nyelvre, a szlengre és a reklámyelvre vonatkozik ez. Jelen dolgozat főként a *brutális* és a *brutál* lexémák jelentéseit, kapcsolódási lehetőségeit, értékváltási és -vesztési mintázatait vizsgálja. A látszólag különleges példaanyag elemzések nem szabad megfélekezünk arról, hogy nyelvünkben mind formái, mind szemantikai szempontból ismerős jelenségről van szó. A középiskolások körében végzett felmérés rávilágít arra, milyen kollokációs helyzetekben tűnik fel az említett két lexéma, milyen szemantikai töltésű szavakkal azonosítják őket, és milyen jelentésárnyalatokat tulajdonítanak a fiatalok ennek a napjainkban nagyon népszerűvé vált két szónak. *Kulcsszavak:* rendszerszerűség, nyelvváltozatok, jelentéstartalmak, polaritásváltás, brutál(is)

A téma iránti érdeklődésem egyik mozgatórugóját a korábbi sportnyelvi vizsgálódásaimhoz gyűjtött anyag szolgáltatta, amelyben a *brutális* igen gyakran feltűnt, negatív és pozitív értelemben is. A *brutális* és *brutál* egyébként is egymással versengve kerülnek elénk lépten-nyomon nem csupán az interneten, hanem a mindennapi életben is.

Amellett, hogy például mondattant és gyakorlati retorikát tanítottam az egyetemen, mintegy húsz éven keresztül középiskolában is működtem. E kettős kötődés nyomán foglalkoztam a középiskolások fogalmazásainak mondattani, lexikai-frazeológiai jellemzőivel, a grammatikai-stilisztikai ismeretek tanításával és a kompetenciák fejlesztésével, az egyetemisták szónoklatainak az elemzésével, és magától értetődően az élőbeszéd jellemzőinek az alakulását is nyomon követtem. A szóhasználat alakulása, a negatív emotív töltésű szavak pozitívvá válása különféle kollokációkban nem kerülhette el a figyelmemet, ahogy a határozóragok elmaradása sem, ami például a mindennapi kommunikációból és a költészetből is régebről ismert. Különösen érdekes, hogy egyre újabb megkurtult alakok bukkannak fel az élőbeszédben. Manapság a legelterjedtebb: *Add ide gyors* a ceruzát! *Gyere gyors!* A *brutális* és a *brutál* használatának vizsgálata ötvözi a két tematikát, egyfelől a rövidülési tendenciát, másfelől a szavak polaritásváltásának a kérdését.

Persze nehezen tudunk annak nyomába eredni, hogy a *brutál* közvetlenül az idegen (*brutal*) szóalak begyűrűzése-e nyelvünkbe, vagy (a magyarba is a latinból bekerült) *brutális* rövidült alakjáról beszélhetünk. A *brutal* egyes idegen nyelvekben alapalként él, noha ott is gondolhatunk rá úgy, mint a latin *brutalis* megrovidült formájára. Feltehető, hogy a magyarban a rövidülési tendencia és az idegen nyelvi hatás egyaránt a jelenség okozói közé tartozik.

Dolgozatom célja annak megvizsgálása, a fiatalok milyen jelentésben, milyen alaptagokhoz kötődően élnek a *brutális* és a *brutál* lexémákkal. Vajon az általuk alkotott mondatokban a *brutális* és a *brutál* használatakor a megváltozott polaritás kerül-e előtérbe? Vajon milyen jelentésű, formai jegyű kifejezésekkel helyettesítik a két adott lexémát?

A felmérés anyagai a zentai Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium, valamint a szintén zentai Közgazdasági Középiskola két-két osztályából kerültek ki. A 66 diák (43 lány és a 23 fiú) három negyedik és egy második osztály tanulóiból verbuválódott.

Tudományelméleti előkép

Az értékváltozás, az emotív töltésű kifejezések jelentésének, de alakjának, kapcsolódási lehetőségeinek a változása sem új jelenség. Régtől fogva nyomon követhető nyelvünkben, hogy a negatív érzelmi töltésű szavak részben vagy

egészében elveszíthetik negatív töltésüket, vagyis egy sajátos jelentésbővülés, -kiterjesztés megy végbe egyes negatív töltésű kifejezések esetében (vö. Andor 2011, 30). A szójelentés fokozatosan elhomályosodik, a szubjektivitás kifejezettebbé válik. Mindez egy hosszabb folyamat eredménye, a szó egyre többször fordul elő az új jelentésben, míg nem a végén természetes lesz a használata. A szemantikai összeférhetetlenség nem jelent pragmatikai összeférhetetlenséget, ugyanis az értékjelentés a sémán belüli konstruálás eredménye az aktuális diskurzusban. Szituáción kívül beszélhetünk sematizálódott értékjelentésről (vö. Tolcsvai Nagy 2013).

Szabó Martina Katalin (Szabó 2018) értékváltásról és értékvesztésről beszél ennek kapcsán. Értékváltásról, ha az ellenkezőjébe csap a negatív szó jelentése (*brutális* koncert), értékvesztésről, amikor a negatív elem más szó fokozó szerepű módosítójává válik, mintegy az intenzitás kifejezésére szolgál: *őrült* nagy, *brutálisan* gyors. A pozitív irányú jelentésváltozást fentebb említett tanulmányában Andor polaritásváltásnak nevezi (pl. *brutális* alaplap). Nem törekszik az értékváltás és értékvesztés elkülönítésére.

A kutatók pszichológiai momentumokat is figyelembe véve igyekeznek magyarázatot találni a polaritásváltásra, amely gyakran személyes, társalgó jellegű szövegekben tapasztalható meg. Véleményük szerint a cél az odafigyelés kivívása, az érzelmi azonosulás elérése. Kugler Nóra (Kugler 2014) hangsúlyozza, hogy a hatáskeltésben kiaknázzuk azt a tapasztalatot, hogy a negatív kifejezések: *borzalmasan*, *borzasztó(an)*, *iszonyú(an)*, *rettenetes(en)*, a *szörnyű/szörnyen* erősebben hatnak ránk. Szemléletesen elemzi, hogy a *félelmetesen jó* szerkezetben a *félelmetesen* mint fokozó szerepű kifejezés hogyan növelheti egy pozitív jellemző intenzitását. A negatív elem tehát gyakran fokozó szerepű, mintegy az intenzitás kifejezésére szolgál. „Ami a fizikai-érzelmi biztonságunkat fenyegeti, arra intenzíven reagálunk” (Kugler 2014, 132). Mivel negatív érzések társulnak hozzájuk, a hatás erőteljesebb. A kifejezések összekapcsolása általában a kongruencia jegyében történik, tehát azonos polaritású kifejezések kapcsolódnak össze: *jól működik*, *jól szerepel*. A kérdésre tehát, hogy miért alkalmazunk negatív érzésekkel kapcsolatos kifejezéseket valaminek az intenzitását kiemelve, Kugler azt a választ adja: ha nincs kongruencia (*félelmetesen jó*), nagyobb mentális erőfeszítésre van szükség a kifejezés feldolgozásához.

A jelentések módosulását a közösségnek is el kell fogadnia. A jelentéstartalmak változásának, egységesülésének tényezője a közösség által működtetett nyelvi rendszer. Az egyéni élményt a közösség számára befogadhatóan kell elmondani, a hatáskeltés érdekében expresszivitásra kell törekedni. Bally nézete szerint az expresszivitásra az jellemző, hogy illogikus. Ha valaki intenzíven gondolkodik, és gondolatait másokkal is el akarja fogadtatni, „ezt csak a való-

ságnak – többnyire önmaga által sem gyanított – torzítása révén valósíthatja meg sikerrel” (idézi Péter 1984, 231). Az expresszív elemek a megszokott szinonimáikhoz képest feltűnőek. Különbő társadalmi tényezők eredőjeként válik valami felkapottá, vagy kopik ki a nyelvből.

A társalgási divatkifejezések a benyomáskeltés szolgálatában hangzanak el, hangsúlyozza Nemesi Attila László is, aki a benyomáskeltés társadalmi-lélektani áttekintésére törekszik. Kifejti, hogy a benyomáskeltés az ijesztő túlzások jegyében zajlik. A túlzás (hiperbola) a végleteket ragadja meg. „Esz­tétikai hatása [...] a logikátlannak az elképzelhetővel való ötvözésében rejlik” (Nemesi 1998, 23).

Mire vonatkozhat a brutális?

A *brutális*, amelynek alapjelentése 'durva', 'kegyetlen', napjainkban polaritásváltáson megy keresztül. A sportnyelvben is megtapasztalhatjuk mindkét irányú értékben való megjelenését:

- a) negatív: „*Brutális szabálytalanság a Levante–Kazany El-meccsen*” (<https://m.nemzetisport.hu/cimke/piros-lap?page=8>).
- b) pozitív: *Brutális* kezdő: ezeknek a játékosoknak jár le a szerződésük jövő nyáron (<https://www.nemzetisport.hu/minden-mas-foci/2024/09/brutalis-kezdő-ezeknek-a-jatekosoknak-jar-le-a-szerződésük-jövőnyáron>).

A b) példában érték­váltás, az ellentétes polaritás felvétele ment végbe, a brutális 'nagyszerű, kiváló, jó képességű' jelentésben mutatkozik meg. Közös vonás a fenti pozitív és negatív példában a nagy intenzitás, a 'nagyon erős' jelentés.

A polaritásváltást, a szentimentérték átalakulását a mindennapjainkban is megtapasztalhatjuk, legfőképp a fiatalabb nemzedékek és a reklámok, internetes hírek szövegében, de nem csupán ott. Foly­nak nagyméretű kutatások is a témával kapcsolatban a számítógépes nyelvészet keretein belül – elsősorban a szótári reprezentáció megoldása érdekében (pl. Szabó et al. 2017a/b). Mindenképpen érdemes egy-egy regionális vizsgálatot is elvégezni, mert csak a terepi felmérések adhatnak hiteles képet a helyzetről, még ha írásbeli produkcióról van is szó.

A diákok háromféle tennivalóval szembesültek: egyfelől: mondatokat kellett alkotniuk a *brutál* és *brutális* szavakkal, másfelől: nyilatkozniuk kellett, hogy egyes mondatokban elfogadhatónak tartják-e ezeknek a kifejezéseknek a használatát, ha nem, mivel helyettesítenék, illetve a harmadik feladatban kifejezetten a helyettesítés volt a feladatuk.

A diákok példaanyagának tanulságai

A mondatalkotási feladat a diákok számára a következő volt:

1. Fogalmazz önállóan egy-egy mondatot a *brutál* és a *brutális* szavakkal! Válogass azokból a példák közül, amelyeket a saját környezetben hallasz! Lehetnek pozitív és negatív töltésűek is az említett szavak.

Mivel nem kaptak utasítást arra vonatkozóan, hogy a pozitív vagy a negatív értéket válasszák, lehetőség nyílt annak felmérésére, melyik polaritás mellett teszik le nagyobb számban a voksukat a diákok, illetve milyen alaptagok mellett jelenik meg a két lexéma, milyen kollokációk lesznek jellemzőek. Természetesen az is kiviláglott, milyen mondatrészi szerep lesz hangsúlyos, továbbá, hogy az értékváltó vagy inkább csak értékvesztő, vagyis fokozó szerepkörben tűnnek fel a szavak. A mondatrészi szerep bemutatásakor mindenhol néhány jellemző típus szerepel példaként.

A brutális állítmányi szerepben

Negatív jelentés: A *brutális* negatív jelentésben egyszerű vagy összetett mondat főmondatának állítmányaként leginkább az emberi viselkedés, állapotok, a természeti folyamatok, iskolai történések tematikájához kötődik (idegesítő ember, fejfájás, beszéd, időjárás általában, meleg, szárazság, az idő múlása, rossz este, feladat, ellenőrző [‘témazáró’], teszt, statisztika, matekóra).

Brutális, hogy milyen nehéz volt ez az ellenőrző.

Brutális volt a német ellenőrző, ugyanis nem volt idő tanulni rá.

Brutális, hogy mennyire idegesítő ez a csaj!

Pozitív jelentésben hasonló alaptagok a jellemzőek. Több a sportra, élvezetekre, technikára vonatkozik (előadás, matekdolgozat, tehetség, az iskola, buli, hóesés, autó, röplabdázás, rekord, kezdőcsapat, futam).

Olyan *brutális* volt a buli.

Ahogy Sanyi röplabdázik, az *brutális*.

A születésnapon a díszítés *brutális* volt.

A brutális jelzőként

Jelzői szerkezetet kis számban alkottak a diákok, ami egybecseng Andor (2011) kutatásának eredményeivel.

Pozitív jelentésben az alaptagok tartalma az élvezeti cikk, szórakozás, állapotok, időjárás, jármű kategóriáját ölelte fel: minőség, hőmérséklet, nyomás, koktél, ebéd, nézőszám, autó.

Brutális koktélt kevertem a hétvégén.

MrBeast csatornája *brutális* nézőszámokat produkál.

Negatív jelentésben mindössze két példát tudunk említeni:

Brutális módon visszaél a pozíciójával.

Brutális hülyeséget csináltál az előbb.

A *brutális* intenzitást kifejező, fokozó szerepben

A *brutális(an)* fokozó szerepben ige és melléknév mellett is előfordul pozitív és negatív jelentésben is – a *nagyon* helyettesítőjeként. (A zárójelben a példák száma áll.)

Negatív jelentésben alaptagjai: *rossz* (2), *hosszú* (2), *nehéz* (2), *gyomorfor-gató*, *sok*, *leég*, *berúg*, *alakul*.

Pozitív jelentésben *jól* (2), *jó* (3), *sok*, *nagy*, *okos*, *finom*, *húz* alaptagok előtt találjuk meg.

Brutálisan rossz a menzán a kaja.

Brutálisan alakult a koncert, elájult a karmester.

Az ebéd olyan *brutálisan* finom volt.

Brutálisan húz az autóm.

Megtörténik a határozórag lekopása vagy a *brutális* fokhatározói értékű tárgyként való alkalmazása.

Brutális nagy buliban voltam a hétvégén (*brutálisan*).

Tegnap a barátnőmmel *brutálisan* buliztunk (*brutálisan* nagyot).

Ugyanazon alaptag mellett az értékítélet más lehet a szöveggörnyezettől függően:

Brutálisan sok pénzt keres.

Brutálisan sok ember volt a határon.

A *brutál* (melléknév) tulajdonképpen a *brutálisan* helyettesíti állítmányként és jelzőként is. Fokozóként pedig a *brutálisan* helyett áll, rövid változatként.

A *brutál* állítmányi szerepben

Negatív jelentésben: a csaj, sor a kasszánál, az év, kinézet, idegesítés, agresz-szivitás, nehéz iskola, klímaváltozás, történesek, kör, baleset, sok feladat, sok szórakozás környezetében található.

Pozitív jelentésben a következő alaptagok mellett áll: gól/nagy gól, magyaróra, az új gép, csávó, ebéd, izmos láb, az alma színe.

Brutál ez a klímaváltozás.

Hát ez *brutál*, hogy a mai fiatalok közül némelyik milyen agresszív.

Brutál, mekkora gólt rúgott Ronaldo.

Brutál, milyen izmosak a lábai.

A *brutál* jelzői szerepben

A *brutál* jelzőként mindössze háromszor fordult elő. Ironikus felhangokkal, valamint negatív és pozitív értelemben egyszer-egyszer.

Brutál vagyona egy bögre tea.

A szekrényemben *brutál* állapotok vannak.

Brutál hullámvasúton ültem a Luna parkban.

A *brutál* intenzitást kifejező, fokozó szerepben

Negatív jelentésben – intenzitásjelölő szerepben (nagyon) melléknévi, határozói, igei, kiegészítőként a következő alaptagok mellett jelentkezik: rossz (3), nehéz, hideg, meleg, hosszú szünet, drága, nehéz (matekfeladat), rosszul, undorítóan, felidegesít.

Egyes lányok olyan *brutál* undorítóan viselkednek.

A matekdogánk *brutál* rossz lett, ez kriminális.

Pozitív jelentésben a szórakozásra, külső kinézetre, zenére, iskolai teljesítményre vonatkozóan a következő alaptagok merültek fel: ruha (3), jó buli (2), zene (2), szett, köröm, szünet, koncert, hangszer, ár, algebraátlag, kirándulás, erős (autó), hullámvasút, jól (játsszik).

Brutál jó a mai szetted.

Brutál jó algebraátlagod van.

Állítmányi szerepben a diákok 38,5%-a, jelzőként 7%-a, fokozó, intenzitást kifejező szerepben (*brutálisan/brutál*) 49%-a alkalmazta a *brutális* és a *brutál* lexémákat. Polaritásváltó, vagyis pozitív volt a példák 53%-a, a többi megtartotta a negatív jelentést. A fokozást kifejező példák esetében a *brutál* mutatott valamivel nagyobb arányt. A 38 példából 22 volt pozitív, vagyis 58% volt értékesítő, a *brutálisan* vonatkozásában fele-fele arány volt kimutatható.

(A százalékszámításnál megjegyzendő, hogy 127 értékelhető példa volt a lehetséges 132-ből.)

Brutális vagy inkább valami más?

A *brutális* különféle kollokációs helyzetekben való elfogadását felmérő feladat a következő volt:

2. Biztosan tapasztaltad már, hogy a *brutális* szó pozitív értelemben is használatos a mai nyelvhasználatban. Te az alábbi mondatok közül melyikben használnád ezt a kifejezést? Ha elfogadhatónak tartod, írd be, ha nem élnél vele, helyettesítsd egy számodra elfogadható kifejezéssel!

- a) Vettem egy új kocsit, most is azzal érkeztem. Csak úgy repeszt. El sem hiszed milyen _____ verda.

- b) A húgom köpi-vágja a matekot, hogy milyen tehetséges, az _____.
- c) A barátom nagyon jól keres, a fizetése egyszerűen _____.
- d) Olga sokat ad magára, igazán _____ az új műszempillája.
- e) Az igazgató szerint a digitális gazdaság _____ sikereket ért el az idén.
- f) Duplantis most is egy _____ világcsúccsal nyerte meg a rúdugrók versenyét.

A középiskolások 38–56 százalékban elfogadták az adott szavak környezetében a *brutális* lexémát akár jelzőként, akár állítmányként szerepeltek. Az eredmények a következőképpen alakultak: autó (verda): 45%, tehetséges: 38%, fizetés: 56%, gazdasági siker: 41%, világcsúcs: 54%. Kivételnek csak a műszempilla számított, itt a *brutálissal* való kollokálódás lehetőségét csak 18% támogatta. A *brutálist* egyébként példánként 4–9 alkalommal a *brutál* lexémával helyettesítették, a szempillát kivéve.

A fenti mondatok mindegyike egyértelműen pozitív tartalmakat közöl: jó autó, tehetség, szép szempilla, gazdasági siker, világcsúcs. Amikor a *brutális* használata mellett döntött az adott mondatokban az adatközlők kb. fele, egyértelműen a polaritásváltásra, az értékváltásra szavazott. A 2. feladat mondataiban a pozitív jelzők választásával történő polaritásváltás a következőképpen alakult: a) 21%, b) 23%, c) 28%, d) 70%, e) 46%, f) 36%.

A szempilla kapta a legtöbb pozitív jelzőt vagy más leírást. A d) feladat példanyaga tulajdonképpen reprezentálja a 2. feladatban választott pozitív tartalmú kifejezéseket: *szép* (12), *jó* (4), *menő* (4), *gyönyörű* (4), *extra* (2), *mesés*, *elbűvölő*, *csodás*, *nagyon jó*, *kitűnő*, *szuper*, *fenszi*, *faja*, *fullos*, *mutató*s, *nagy*, *hatalmas*, *hozzá illő*, *jól néz ki*, *sokat dob rajta*, *tetszik*.

A 2. feladat mondataiban a polaritásváltás olyan szavakkal is megtörténik, amelyek maguk is polaritásváltók. A következő mellékneveket emelném ki jelzői és állítmányi szerepben is: *durva*, *baromi*, *kriminális*, *örületes*, *eszméletlen*, *gizda*; néhányszor főnév a helyettesítő: *beszarás* (2b példa – 3 példány). A *bomba* verda (4) és a *bomba* a szempillája (4) feltehetően a *bomba* jó rövidült változatoként értékelhető.

Mivel egyenértékű a brutális és a brutál?

A 3. feladatban egyértelműen fel kellett váltani a *brutális* és a *brutál* mellékneveket a nekik megfelelő tartalmú szavakkal, szinonimákkal, Andor parafrázálásról beszél ennek kapcsán (Andor 2011).

3. Írd be, mely kifejezésekkel *helyettesítenéd* az alábbi mondatokban a *brutál* vagy a *brutális* lexémát!

- a) Ismét *brutális* koncertet adott az énekes. _____
- b) *Brutális* meleg lesz ma. _____
- c) – Na, milyen az új gép? – Ez öregem? Ez egy *brutál* állat! _____
- d) Indul a szülők rohama az Aldi, Lidl, Spar üzleteibe: nem érdemes lemaradni, *brutál* akciók robbantak. _____
- e) *Brutális* üzlet a szex. _____
- f) *Brutál* jó áron adják az egyik legszebb fehér gépházat. _____
- g) *Brutális* sor alakult ki a szerb–magyar határon. _____
- h) *Brutális* csapatot állított össze a tanárunk erre a táncversenyre. _____

A fenti mondatokban a *brutális koncert*, *üzlet* és *csapat* példánál a pozitív jellegű 'nagyon jó', 'nagyon nagy' tartalmak érvényesülnek helyettesítőként. A *brutál* akciók és *brutál* jó ár példáknál a parafrázisok szintén a pozitivitás, a nagymértékű jelleg kiemelése jegyében születnek. A példamondatokban a *brutális* list gyakran olyan kifejezések helyettesítik, amelyek maguk is értékvtók (pl. *őrült*, *észvesztő*, *eszméletlen* stb.) vagy értékvesztők: *rohadt* jó, *brutál* jó, *rémisztő* jó). A *brutál* állat szószerkezet is a dicsérő szándék jegyében született, csak az alaptag jelentése miatt nehezebb megítélni a jellegét, ez – mint látjuk majd alább – a *brutált* helyettesítő szavak polarításának megítélését is megnehezíti. A *brutális meleg* és *brutális sor* természetesen az intenzitás és a negatív tartalmak affirmálódását hozza. A diákok megoldásai is tükrözik ezt a sokszínűséget.

A *brutálisra* vonatkozó, értékvtást kifejező, **pozitív** jelzők a koncert (3a mondat) esetében emelhetők ki, mert ez a leggazdagabb. (A zárójelben a példányszám áll.) *Szuper* (6), *jó* (5), *nagyon jó* (5), *fantasztikus* (5), *király* (4), *extra* (3), *fénomenális* (2), *nagyszerű* (2), *lenyűgöző* (2), *fergeteges* (2), *csodálatos*, *bámulatos*, *briliáns*, *zseniális*, *emberfeletti*, *sikeres*.

A nagy méretre, a hosszúságra való semlegesnek mondható utalás a *brutális* sor kapcsán álljon itt (3g mondat): *hatalmas* (13), *hosszú* (7), *óriási* (5), *nagy* (4), *gigászi* (3), *nagyon hosszú* (2), *nagyon nagy* (2), *kilométeres*, *végtelen hosszú*, *gigantikus*.

A negatív konnotációjú *brutális meleg* esetében elmondható, hogy az intenzításra való célzás jellemzi a *brutális* parafrázisaiként szereplő kifejezéseket. A *nagyon* 34%-ban jelenik meg, a maradék 65%-ot a meleg elviselhetetlenségére való jelzésként számos negatív jelentésű, egyfelől ragtalan melléknév/melléknévi igenév: *rohadt* (5), *kurva* (4), *borzasztó* (2), *kibírhatatlan* (2), *iszo-*

nyatos, olvasztó, pokoli, irtó, kéméletlen, eszméletlen, gatyarohasztó, agyrohasztó, kicseszett és vulgárisabb szinonimája, *iszonyú, katasztrofális, döglesztő*; másfelől határozóragos alakok és rövidült formák töltik ki: *kurvára, túrhetetlenül, kegyetlenül, borzasztóan* (3), *kriminálisan* (2), *elképesztően* (2), *rettentően, halálosan, szörnyen, döglesztően, halál, dög*.

Kifejtettség szempontjából különösen figyelemre méltó a *dög/döglesztő/döglesztően* meleg kifejezéssor. A határon kialakult *brutális* sor esetében is nagyjából identikus negatív töltetű megoldásokkal találkozunk, mint a *brutális* melegenél, csak kevésbé gazdag a példaanyag.

Polaritásváltó kifejezések helyettesítése más polaritásváltókkal

Fentebb láthattuk, hogy a *brutális* polaritásváltása megtörtént a pozitív jelentésű kifejezések révén. Ha a *brutálist* és a *brutált* helyettesítő lexémák közül a más polaritásváltó példákat vizsgáljuk, nagyon hasonló megoldásokat találunk a koncertre, a csapatra, akciókra vonatkozóan (lásd a következő bekezdésben). A *brutális üzlet* (a szex) és a *brutál állat* sajátos asszociációkat keltő jellegéről külön kell szót ejteni.

A 3. feladatsor megoldásai közül gyakorisági szempontból kiemelhető az *elképesztő* és a *hihetetlen*, hiszen nemigen akadt mondat, ahova ne kerültek volna be helyettesítőként valakinél ezek a megoldások: *elképesztő* (20), *hihetetlen* (12). Egyértelműen értékvtők a következők: *kriminális* (2), *eszméletlen* (2), *rohadt* (2), *durva* (2), *kegyetlen* (2), *őrült, észvesztő, eszeveszett, a kicseszett* (1) és vulgárisabb szinonimája (7).

Szembeszökő az *elképesztő* és a *hihetetlen* gyakorisága. Vajon mi ennek az oka? Milyen egyáltalán a polaritásuk? A *hihetetlen* és az *elképesztő* is jobbra a *nagyon* szerepét tölti be, csak a meglepetési faktor nagyobb, noha olyan elcsépett váltak már, hogy a határfokuk csökkent. Az *elképesztő* lexémát a 3. feladatban minden lehetséges helyen alkalmazzák a diákok: *elképesztő* koncert, *elképesztő* állat a gép, *elképesztő* akciók, *elképesztő* csapat, tehetség, műszempilla, gazdasági siker, világcsúcs. A Szabó Martina Katalin által felvetett bizonytalansági tényező egyértelmű az *elképesztő* szentimentértékével kapcsolatban (Szabó 2018, 144), annyi mindenesetre leszögezhető, hogy a diákok alapvetően intenzivitást jelölő, meglepő, pozitív tartalmakat kívántak kifejezni vele. Negatív jelentéstartalomban határozói szerepben tűnt fel két alkalommal: *elképesztően* meleg.

A 2. feladat mondataiban az *elképesztő* behelyettesítése szintén nagy számban megtörtént (21). Legtöbben (13) állítmányi szerepben alkalmazták a tehetségre vonatkozóan, csak a verda elé nem került oda. Meghagyták a kifejezőnek vélt *brutálist*, vagy az *elképesztő*nél hatásosabb eszközökre cserélték.

Ha két internetes forrást egymás mellé teszünk, az *elképesztő* értékváltási folyamatát már megfigyelhetjük. A magyar nyelv értelmező szótára szerint az *elképesztő*: 1. rendkívül *meglepő*. 2. (bizalmas, túlzó) *igen nagyfokú, nagymértékű; irtózatos, szörnyű, meghökkentően nagyméretű*. Az interneten fellelhető szinonimaszótár a meglepő jelleg (pl. *megdöbbentő, megrázó, meghökkentő*) mellett a nagy méretre utal (pl. *óriási, hatalmas, monumentális, gigantikus*), de főképp a szépségre, kiválóságra mutató pozitív jelzők hadát sorolja fel (pl. *csodálatos, ragyogó, remek, tökéletes*). Most a szintén értékváltó szlenges kifejezésektől eltekintünk.

A polaritásváltás értékvesztő kifejezésekkel is megtörténik a 3. feladat mondataiban is. Legjellemzőbben a *jó* melléknév elé kerülő fokozók révén megy végbe ez az értékmódosulás: *kurva jó* (23), *rohadt jó* (13), *kicseszett jó* (2), *bomba jó* (4), *fene jó* (üzlet), *kriminálisan jó* (csapat), *kegyetlenül jó* (üzlet), *eszméletlen jó* (koncert), *durván jó* (üzlet). A 2. feladatsorban 8 alkalommal találoztunk hasonszerű jelenséggel. A fentebb szereplőkön kívül a *brutál jó* (2), a *brutálisan jó*, a *baromi jó* fordult még elő.

A 2. feladat mondataira általánosságban azt a megállapítást tehetjük még, hogy ott kevesebb a nyersebb, durvább kifejezés, hisz azok helyére beírhatták a *brutálist*, amely afféle álcaként minden intenzív tartalmat helyettesíthet. Nagy kérdés persze az, hogy egyik-másik kifejezés polaritása milyen irányú, illetve milyen fokozatok vannak benne, a beszélő a közösség által használt jelentésben él-e vele, egyéni emóciói milyen mértékben befolyásolják. Itt természetesen felmerül, vajon alapján mit jelent egy-egy szó, a jel fedí-e a tartalmat, kiváltképp különböző beszédhelyzetek mit adhatnak hozzá. Karcevskij az intonációval kapcsolatban jelzi, de az információra is jellemző, hogy a nyelvi jel alapvető tulajdonsága, hogy a jel és a jelölt tartalom sosem fedí egymást teljesen (vö. Péter 1984, 222).

Érdemes szót ejteni a *rohadt* melléknév(i igenév)ről, amelyről Szabó Martina Katalin megállapítja, hogy értékvesztésre képes, de -váltásra nem. Kifejti, hogy minden általa vizsgált negatív emóciót kifejező elem „betöltheti az értékvesztő funkciót, azaz állhat fokozó szerepben [...], ugyanakkor közülük csupán az elemek egy szűk köre az, amely értékváltóként is szerepelhet” (Szabó 2019, 311). Így például a *rohadt* csupán értékvesztő funkcióban állhat, értékelő elemként csak negatív tartalom hordozója lehet. Ennek nyomán megvizsgáltam a diákok által adott válaszokban a *rohadt* lexéma viselkedését.

Összesen 30 alkalommal fordul elő a *rohadt* a kérdőívben adott válaszokban. 14-szer negatív jelentésben *rohadt* nagy sor (3), *rohadt* hosszú sor (3) a határon, *rohadt* meleg (8). Ezzel szemben a *rohadt* nagy pozitív értelmet nyer az akciók mellett: *rohadt* nagy (2) akciók a Lidlben, *rohadt* nagy állat (a gép).

16-szor a *rohadt* jelző értékvesztőként, a *jó* melléknév pozitív értelmű fokozójaként tűnik fel: *rohadt* jó áron (5), *rohadt* jó koncert (3), *rohadt* jó csapat (2), *rohadt* jó verda, *rohadt* jó üzlet.

A c) mondat (amely Google-keresés nyomán került a kérdőívbe, akárcsak a 3. feladat jobbára minden példája) szöveggörnyezete révén nem hagy kétséget a *brutál* értékvtáltásáról, pozitív tartalmáról. Azonban az állattal való kollokáció miatt a kérdőív kitöltői igen kis számban döntenek a polaritásváltás mellett, csupán 9%-uk alkalmaz pozitív tartalmú szót helyettesítésül. Az állat metaforikus jelentésekben (vagyis, ha nem az állatvilág) tagjaira vonatkozik, negatív jelentést szokott kapni, ez arra ösztönzi a diákok 73%-át, hogy a nagyságra való utalás mellett (18%) durva kifejezésekkel, szitokszavakkal helyettesítsék a *brutál* szót. Szinte természetes, hogy számbelileg a *vad* melléknév tűnik ki (15 diák – 23%). A *vad* mintegy összetételt alkot az alaptaggal, itt már feltehetőleg utótaggal (*vadállat*).

Ha sorba állítjuk a kérdőívben megjelenő, *rohadt* nagy állat, *rohadt* jó állat, *rohadt* állat (2) példákat, az első kettőnél az értékvesztő szerep csúcsosodik ki, ám az utóbbinál: *rohadt* állat (a gép) esetében felmerül az értékvtáltás kategóriája (3c példa). Ez megcáfolná Szabó korábban említett feltételezését, hogy a *rohadt* nem lehet értékvtáltó, noha nem tudhatjuk, hogy nem negatív értelemben használták-e az adatközlők (ám ez a szöveggörnyezet alapján pozitívnek tetszik).

A kérdőívben megjelenő *durva*, *durván* jó kapcsán megjegyezhető, hogy a tehetséghez (3) és a világcúschoz kötődően nem lehet kétségünk a *durva* pozitív polaritásáról (a 2b és 2f mondatban). A *brutális* üzlet a szex helyett álló *durva* üzlet a szex (2) már felveti a kérdést (3e mondat), vajon pozitív tartalomról van-e szó, míg ez az értékvesztő példánál (*durván* jó üzlet) nem képezi vita tárgyát. Különösen elgondolkodtató mindez, ha látjuk ennél a mondatnál a *brutálist* parafrázáló kifejezések megoszlását. Kevés a pozitív jelző, inkább a nagyságra utaló és a már említett, pozitív értelemben használt, polaritásváltó, eredetileg durva kifejezések szerepelnek benne helyettesítőként, s ami a legfontosabb, olyan megoldások sora is, amelyek negatív felhangúak, s értékvtáltásról esetükben nem beszélhetünk: *undorító*, *nagyon undorító*, *szörnyű*, *rossz*, *piszkos*, *mocskos*, *rémes*, *rémseges* üzlet a szex. Nem meglepő talán, hogy az inkább a véleményalkotásra, mint a feladat megoldására koncentrááló adatközlők mind lányok voltak.

Összegzés és kitekintés

A dolgozat egyik alapvető kérdésére válaszolva, hogy mi minden lehet brutális, megállapíthatjuk, hogy az emberi viselkedés, a különféle állapotok, a természeti folyamatok, az iskolai történések, sport, szórakozás, étkezés külső kinézet tematikájához kötődik legtöbbször a diákok által fogalmazott monda-

tokban. Természetes, hogy a korosztályi jellegből kifolyólag leginkább a *buli*, a *nagyszerű jármű*, *ruha*, *iskolai sikerek*, *zene*, a *sportteljesítmények* merültek fel alaptagként a leggyakrabban. Főként az öröm, a harag, a meglepetés indukálja a megnyilatkozásokat.

A fiatalok szívesen élnek a *brutális* és *brutál* lexémákkal pozitív értelemben is, hisz ahogy utalás is történt már rá, az expresszív elemek a megszokott szinonimáikhoz képest feltűnőek, könnyen népszerűvé válnak. A *brutális* negatív értelemben is gyakran került képbe, a *brutál* különösen közkedvelt fokozói szerepben. A *brutál* terjedése egyértelmű, a beszélt nyelvben egyre gyakoribb a fiatalok körében (főként pozitív jelentésben). A *brutális* értékvesztő pozícióban általában raggal kiegészülve jelentkezik, noha ritkán el is maradhat a toldalék. A diákoknál egy ilyen példa volt fentebb, de találkozhatunk vele néhol az interneten is: „*Brutális* aranyos lányok”, <https://www.google.com/search?q=Brut%C3%A1lis+aranyos+l%C3%A1nyok>.

A rövidülési tendencia többször is megtapasztalható. Például: *irtó jó*, *halál/dög meleg*, *bomba verda* stb.

A *brutál* szóalak meghonosodásával kapcsolatban a bevezetőben felvetett kérdés nehezen megválaszolható, hisz rövidülési tendenciák nyelvünkben is vannak, de a *brutál* az idegen nyelvekből is beáramlik (főleg az internet révén). Érdekes példa a következő: A *Nemzeti Sport* oldalain a spanyol és olasz lapszemlében ezt olvashatjuk: „*»Brutális«* – áll a spanyol *Marca* csütörtöki címlapján.” (*Brutális* Oblak, Lautaro groteszk tizenegyese.) <https://www.nemzetisport.hu/bajnokok-ligaja/2024/03/brutalis-oblak-lautaro-groteszk-tizenegyese-lapszemle>. A *Marca* címlapján persze az áll: *BRUTAL*. Ebből lett a fordításban *brutális*, de sok helyütt láthatjuk a *brutál* térhódítását például az autókkal kapcsolatban (a diákok példáiban és az interneten is, magyarul is, és idegen nyelven is).

A *brutál/brutális* vagy az őket helyettesítő szavak polarítása, szentimentértéke gyakran nehezen állapítható meg, illetve a kollokáció, a szövegkörnyezet határozza meg a polaritást, ahogy láttuk ezt már korábbi példáknál is. Szemléltetésül álljon itt a *kegyetlen*: Ismét *kegyetlen* koncertet adott az énekes. *Kegyetlen* sor alakult ki a szerb–magyar határon. Maga az alapszó is kihatással van a kiegészítők polarítására/polarításának értelmezésére és intenzitásfokozó jellegére, ahogy ezt a *brutál* állapot esetében megtapasztalhattuk.

A *brutál* és a *brutális* parafrázisait vizsgálva kitetszik egyes helyettesítők nagy gyakorisága. Megállapíthatjuk, hogy jószérével minden lehet *elképesztő*, ami *brutális*, pozitív értékben biztosan. Az *elképesztő* és a *hihetetlen* gyakorisága mutatja, hogy a jelentésük szinte semlegessé válik.

A nemek szerinti elemzés után (kevés kivétellel) kijelenthető, hogy nem látszik igazán markáns különbség a két nem nyelvhasználata között, a durva-

ságok használatát tekintve sem. Néhány eltérésre mégis felfigyelhetünk a fiúk és a lányok válaszaiban. Fentebb utaltunk rá, hogy a *műszempilla* kapcsán milyen gazdag pozitívan értékelő melléknéváradat jelentkezett (főleg a lányoknál). A másik jellegzetesség a feltűnően negatív attitűd a *szex* üzletként való térhódításával kapcsolatban, pedig az internetről származó mondat vérlázító folytatását még nem is ismerték.

A *brutális* és *brutál* fokozó szerepben, de mintegy összefoglalásul is szolgálhat. Egy atlétikai verseny után nyilatkozó atléta, hangsúlyozva a verseny kiélezettségét, gyorsaságát, lezárásként azt mondta: *brutál*. Enyhítőként is megjelenhet. Homályosságban hagyhat valamit általa a beszélő, amit nem tud, nem akar kimondani, amolyan tölteléksszóként jön a *brutál*. Az idegen szó afféle álca is lehet, mindenki azt ért rajta, amit akar. A kérdőívben ez alapvetően abban mutatkozott meg, hogy, ahol kötelező volt cserélni a *brutálist/brutált*, ott sokkal több durvaság került be (3. feladat), mint ahol nem feltétlenül kellett helyettesíteni őket (2. feladat). A negatív konnotációjú alaptag esetében is szépítő kifejezés lehet a *brutál/brutális*, ez megtapasztalható volt a helyettesítéskor, hisz többen meghagyták az eredeti alakot ahelyett, hogy durva kifejezésekkel cserélték volna fel.

A polaritásmegítélést övező bizonytalanság jelzi, hogy alakulóban lévő jelenségről van szó, hisz számos diák nem értette pozitív jelentésűnek a *brutál* szót (ahogy az eredeti fogalmazó). A *brutális csapat* esetében (3h mondat) néhányan nem éreztek értékváltást, hisz a következő helyettesítésekkel éltek: *nagyon rossz, irtózatosan rossz, katasztrofális, szörnyű*.

Hogy szürkíti a stílust, könnyen lehet, hiszen a diákok kérésre végtelen gazdag helyettesítősort vonultattak fel. Még ifjúkoromban hallottam utoljára az itt felbukkanó *faja* megnevezést. A *gigászi* vagy az *irdatlan* szavakat se sokszor tapasztaltam meg diákjaim nyelvi közléseiben. Volna tehát mivel felcserélni a *brutálist*. Benkő László a durvaságok kapcsán figyelmeztetett anno, hogy a kényelem szülte klisékről van szó. Kimondásukkor nem kell gondolkodni, a helyzethez igazítani a kifejezéseket (vö. Benkő 1980, 12). Akadt olyan megjegyzés néhány évtizede, hogy nem lehetnek a képek *brutálisan* látványosak. Ma már csak az merülhet fel, hogy milyen nyelvváltozatban nem szokott felmerülni, hisz egy esszében talán nem futhatunk rá, de a beszélt nyelvben biztosan. Kétségtelen, hogy lehetne sokatmondóbb, szemléletesebb megfogalmazást is találni, de az intenzitást hangsúlyozó és hatásvadász törekvések gyakran fontosabbak. Persze kaphat egyéni színeket, ironikus felhangokat, tartalmazhat többletinformációt, igazi emóciót a *brutál* és a *brutális* is, mint ahogy az őket helyettesítő egyéb polaritásváltó elemek is. Minden stíluseszközzé tehető. A szokatlanabb megoldások közül a következőket emelhetjük ki: *brutálisan* atra (*szempilla*), *gecire* gyors (verda), *pacek* (állat), és álljon itt még egyszer a szellemes, iróniá-

val töltekező példa: *Brutál* vagyona egy bögre tea. Ki tagadhatná, hogy bájosan bús többletjelentést tartalmaz?

Meddig tart a *brutális* népszerűsége, nem tudhatjuk. Mulandó is lehet. Fiatalkoromban minden *klassz* és *stramm* volt. Jelenleg azonban van, akinek *brutál* vagyona a *brutál* és a *brutális*.

Irodalom

- A magyar nyelv értelmező szótára. Digitális tudománytár. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok>. (2025. márc. 21.)
- Andor József. 2011. De durva ez a téma! – Megfigyelések a melléknévi polaritásváltásról. *Hungarológiai Évkönyv* (12): 33–42. https://epa.oszk.hu/02200/02287/00012/pdf/Hungarologiai_Evkonyv_12_033-042.pdf (2025. márc. 21.)
- Benkő László. 1980. Durva szók a köznyelvben és a szépirodalomban. In Rácz Endre – Szathmári István szerk. *Tanulmányok a magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kugler Nóra. 2014. A nyelvi polaritás kifejezésének egy mintázata, avagy milyen a *félelmetesen jó*? *Magyar Nyelvőr* 138 (2): 129–139. <https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/9828/138201.pdf> (2025. márc. 21.)
- Nemesi Attila László. 1998. Társalgási divatkifejezések a benyomáskeltés szolgálatában. *Magyar Nyelvőr* 122 (1): 24–35. https://real-j.mtak.hu/6072/1/MagyarNyelvor_1998.pdf (2025. márc. 21.)
- Péter Mihály. 1984. Érzelemkifejezés, stílusérték és expresszivitás a nyelvben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 15. 219–235.
- Szabó Martina Katalin – Lázár Bernadett – Nyíri Zsófi – Morvay Gergely. 2017a. A szentimentérték módosulásának vizsgálata szemantikai-pragmatikai szempontból annotált korpuszon. *Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. 251–260. Szeged: SZTE Egyetemi Kiadványok. https://acta.bibl.u-szeged.hu/59014/1/msznykonf_013_251-260.pdf (2025. márc. 21.)
- Szabó Martina Katalin – Lázár Bernadett – Nyíri Zsófi – Morvay Gergely. 2017b. A negatív emotív elemek vizsgálata a nemek közötti nyelvhasználati különbségek szempontjából. In Ludányi Zsófia szerk. *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből*. XI. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. 161–176. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. https://archive.nyud.hu/alknyelvdok17/proceedings/Szabo_Lazar_Nyiri_Morvay.pdf (2025. márc. 21.)
- Szabó Martina Katalin. 2018. A szentimentérték módosulásának a problémája a magyar nyelvű szövegek szentimentelemzésében, különös tekintettel az értékvesztésre és az értékváltásra. *Doktori értekezés*. <https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/9976/1/VEGL.pdf> (2025. márc. 21.)
- Szabó Martina Katalin. 2019. Az értékváltás jelensége a magyar nyelvben: A negatív emotív elemek sajátos használatáról. *Magyar Nyelv* 115 (3): 309–323.

Szinonimaszótár. <https://szinonimaszotar.hu/keres/elk%C3%A9peszt%C5%91> (2025. márc. 21.)

Tolcsvai Nagy Gábor. 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó.

https://real-j.mtak.hu/1139/1/ALTNYELVTAN_15.pdf (2025. márc. 21.)

Edit KATONA

ŠTA SE MOŽE NAZVATI BRUTALNIM?

Tendencije promene i gubljenja vrednosti u sferi jezičkih elemenata sa negativnom emocionalnom konotacijom

Jezik se neprekidno prilagođava potrebama svoje jezičke zajednice i prolazi kroz dinamične promene. Ovo naročito važi danas, kada namere i načini komunikacije prolaze kroz korenite transformacije. Te promene se ugrađuju u jezik, ali se mogu ostvariti samo one modifikacije koje sistem dozvoljava. To se odnosi na promene u obliku, značenju i mogućim povezivanjima izraza sa različitim emocionalnim nabojem. Izrazi sa negativnom konotacijom promenom vrednosti dobijaju pozitivne konotacije (u pridevskoj, priložnoj i predikativnoj funkciji). Ovaj fenomen se pre svega manifestuje u jeziku mladih, slengu i jeziku reklama. Ovaj rad se prvenstveno fokusira na značenja, povezivanja i obrasce promene vrednosti prideva *brutális* („brutalan“) i njegovog skraćenog oblika *brutál*. Prilikom analize ovog naizgled jedinstvenog materijala, ne treba smetnuti s uma da je ovaj fenomen poznat u (mađarskom) jeziku, kako sa formalnog, tako i sa semantičkog aspekta. Anketa sprovedena među srednjoškolcima takođe ističe kolokacione situacije u kojima se pojavljuju dve gorepomenute lekseme, semantički obojene reči sa kojima se iste identifikuju kao i nijanse značenja koje mladi pripisuju ovim dvema rečima, koje su u zadnje vreme postale veoma popularne.

Ključne reči: sistematičnost, jezičke varijante, značenja, promena polariteta, brutalan

Edit KATONA

WHAT CAN BE CALLED BRUTAL?

Tendencies of value change and value loss among linguistic elements with negative emotional charge

Language constantly adapts to the needs of its linguistic community, undergoing dynamic changes. This is especially true today, when intentions and modes of communication are undergoing radical transformations. These changes become embedded into the language, but only modifications allowed by the system can be realized. This applies to the changes in form, meaning, and possible connections of expressions with various emotional charge. We can notice that many negatively charged expressions are acquiring positive meanings nowadays. This phenomenon primarily applies to youth language, slang, and the language of advertising. This paper mainly examines the meanings, connection possibilities, and patterns of value change and loss of *brutális* and *brutál* lexemes. When analyzing the seemingly unique example material, we must bear in mind that this is a familiar phenomenon in the

(Hungarian) language from both a formal as well as a semantic perspective. The survey conducted among high school students also highlights the collocational situations in which the two aforementioned lexemes appear, the semantically charged words with which they are identified, and the shades of meaning that young people attribute to these two words, which have become very popular these days.

Keywords: systematicity, language varieties, meanings, polarity shift, brutal